

REFLEXIONS CRÍTIQUES SOBRE L'ETIMOLOGIA DEL *BUSCASTELL* EIVISSENC

per Enric RIBAS i MARÍ

1. NOMS I REALITAT FÍSICA

1.1. *Buscastell*. En l'actualitat Buscastell és una vénda¹ o comarca del municipi de Sant Antoni de Portmany, a l'illa d'Eivissa. El seu territori s'estén al sud-est dels poljes de Corona, Son Gelabert i Albarca² i inclou una extensa vall d'uns 4 km i mig de llarg, per on corre el Torrent de Buscastell.

La capçalera d'aquesta vall es troba a la vénda del Racó d'Alcalà, ja a la parròquia de Sant Mateu d'Aubarca, si bé el torrent s'alimenta de bona part de l'aigua de pluja que cau en els poljes esmentats. Tothom sembla coincidir especialment en una suposició: l'aigua del naixement més important de la zona, el Broll, procedeix de les escorrenties del Torrent de l'Abeurada, que travessa el Pla de Son Gelabert i en recull les aigües pluvials³. Al sector més elevat de la conca de la vall hi ha altres naixements d'aigua, a més del Broll: la Font Nova o d'en Verd, la Bassa de la Bova, la Fonteta, la Font Judista i la Font de la Plana, així com innumbrables naixements minúsculs d'aigua o simples suanys⁴.

La zona de captació d'aigües, formada pels poljes de la comarca de muntanya dels Amunts, és a una altura mitjana d'uns 200 metres -o fins i tot superior- sobre el nivell de la mar. Ja a la mateixa capçalera del torrent, al lloc on conflueixen les diverses branques que l'alimenten, hi ha sensibles desnivells entre els llits per on corren les aigües de pluja i la part sud de l'altiplà de Son Gelabert. Des del Broll el Torrent de Buscastell corre durant alguns quilòmetres entre altes muntanyes, i als seus dos costats s'aixequen parets que retenen les terres dels horts (terres que, en algun cas, han estat transportades des de llocs més o menys llunyans). Aquest sistema d'hortets, amb diversos molins d'aigua, avui ja en desús, al seu entorn, constitueix un interessant exemple d'utilització de l'aigua per l'home en el curs alt del torrent⁵.

1.2. *Buscasteller*. Històricament els horts del Torrent de Buscastell han estat explotats per pagesos de Corona, Aubarca i el Pla de Portmany. Aquest fet és palès encara avui, si observem d'on procedeixen les famílies propietàries dels diversos horts⁶. Però els documents de segles enrera⁷ confirmen que els pagesos que treballaven a Buscastell també eren propietaris de les véndes del Racó d'Alcalà, de Son Gelabert, del Pla de Corona, i de la Vorera i fins i tot de la Raval de Sant Antoni.

Aquest fet explica l'aparició d'un adjectiu *buscasteller*, *buscastellera*, aplicat no tan sols com a gentilici als habitants de la vènda de Buscastell, com diu el Diccionari Català-Valencià-Balear⁸, sinó a tot allò que té relació amb Buscastell o li és propi⁹. Així, per exemple, no són buscastelleres només les persones nadiues d'aquesta vènda o comarca, sinó les que hi tenen algun hort, encara que visquin o hagin nascut en altres zones de l'illa.

2. ANTECEDENTS

2.1. *Documentació eivissenca*. En una relació dels pobladors de Portmany, que no duu cap data, però que Marí Cardona considera del temps immediat a la mort de Guillem de Montgrí (1279), hi apareix en *Guillem de Buscastell*¹⁰. En una altra relació un poc posterior, ja no hi és. Curiosament, “*el nombre d'hòmens és idèntic, però canvien alguns cognoms i noms; cal creure que alguns poden ser els mateixos, a una relació mencionats pel cognom i a l'altra pel nom familiar*”¹¹.

En un document de 1294 apareix un tal *G. de Buscastell* en una relació d'hòmens coneixedors del terreny que han de solucionar uns dubtes en la partió dels quartons de Balansat i Portmany¹².

A la segona meitat del segle XIII, Guillem Delmer, Pere Garcés, Martí de Portmany i Berenguer de Corona¹³ pagaven un cens anual, per dos molins que posseïen conjuntament dins l'hort de l'alqueria de Pere Garcés, de la qual es diu que anteriorment “*fou d'en Buscastell*”¹⁴.

El 1394 un tal Jaume Roig va fer inscriure com a seu “*aquell rafal de Portmany anomenat d'en Buscastell*”¹⁵. Segons Marí Cardona, les partions del rafal concorden amb les de l'antiga alqueria de Benirroym, nom que corresponia a una de les que el *Memoriale divisionis* situa a Portmany en 1235, i que encara es conservava durant el segle XIV. Diu Marí Cardona: “*Passà després a dir-se rafal d'en Buscastell perquè Guillem de Buscastell fou un dels propietaris de dita alqueria els darrers anys del segle XIII*”¹⁶. Cal observar l'ús indistint que fa Marí Cardona dels termes *rafal* i *alqueria*, quan és palès, en canvi, que designaven coses diferents¹⁷, com ell mateix assenyala: “*l'alqueria apareix sempre com de més abast, abraçant de vegades diversos rafals, i algunes fins i tot moltes cases. Podem dir que el rafal és de categoria secundària, tant en la seua extensió com en els seus edificis*”. Així, malgrat que la documentació disponible parla d'un *rafal* d'en Buscastell, Marí Cardona, en un article potser escrit a corre-cuita¹⁸, diu que “*l'alqueria [sic] que fou d'en Buscastell substituï el nom de l'alqueria Benirroym*”. Segons el canonge arxiver eivissenc, d'alguns molins d'aigua construïts a Buscastell a la segona part del segle XIII, es diu que es faran al torrent o sèquia de l'alqueria Benirroym “*que fou d'en Buscastell*”¹⁸, encara que tampoc en aquesta ocasió no fa constar la procedència de la cita.

L'historiador eivissenc identifica aquest Guillem de Buscastell amb aquell G. de Buscastell que anys abans fou cridat al Puig Nunó per tal d'aclarir uns dubtes sobre partions.

El mateix any de 1394, Bernat Gelabert i Bartomeu Ferrer tenen conjuntament dos molins d'aigua a uns horts que confronten amb el raval d'en Jaume Roig "*que fou d'en Buscastell*"¹⁹. També es parla del raval d'en Buscastell, el mateix any, quan Simó Cocorella aporta antics documents per demostrar que posseeix una alqueria a Portmany²⁰.

Només tres anys més tard, en 1397, la dona Romeua Llorenç digué que posseïa, per títol hereditari de son pare, tota l'alqueria d'Alcalà, que delimitava, també, amb el "*rafal de Buscastell de Jaume Roig*"²¹.

Segons un capbreu dels darrers anys del segle XIV, els propietaris dels molins de Buscastell eren Pere Garcés, Martí Castelló -Martí de Portmany-, Guillem Delmer, Pere Raust de Benirroym, Bernat Gelabert i Bartomeu Ferrer²². Segons sembla Guillem de Buscastell havia venut les seues propietats, i encara es conservava el *Benirroym* com a topònim o motiu familiar.

En 1437, l'alqueria d'Alcalà feia partió amb el "*rafal de Buscastell*"²³. Ja no trobam mai més cap rastre del *Buscastell* antroponímic, i en poc temps apareix aquest topònim relacionat amb tot el que és avui l'extensa vénda de Buscastell. Als *Llibres d'Entreveniments*²⁴ apareixen Buscastell (1548), Molins de Buscastell (1614), Racónada de Buscastell (1645), Rafalet de Buscastell (1656), Estepar de Buscastell (1686), Pujol de Buscastell (1708), Trull d'en Cova, a Buscastell (1733), Horts de Buscastell (1735), Vénda de Buscastell (1742), Broll de Buscastell (1747), Racó de Buscastell (1750), Pou de Buscastell (1757) i Can Gat de Buscastell (1767). En 1654 tornam a trobar un *Buscastell* aplicat a una persona. Es tracta d'un home de llinatge Torres, de la vénda d'Alcalà, el motiu familiar del qual és Buscastell²⁵, si bé cal pensar que l'origen d'aquest antropònim és topogràfic i ja dels temps en què Buscastell es troba com a nom d'una extensa comarca.

D'aleshores ençà Buscastell es converteix en una gran vénda eclesiàstica que arriba a ser més extensa del que és avui, puix que l'actual vénda de Forada n'arribà a formar part.

2.2. *Documentació catalana*. La Gran Enciclopèdia Catalana²⁶ només esmenta la vénda del municipi i parròquia de Sant Antoni de Portmany, a Eivissa. El Diccionari Català-Valencià-Balear²⁷, d'Alcover i Moll, recull la forma *Buscartell*, de la qual diu: "*Nom d'un dels tres torrents que hi ha a Eivissa (segons Aguiló Dicc.)*. *Probablement és errada de transcripció per Buscastell*". Els filòlegs balears anaven ben encaminats, puix que la forma que recull Aguiló és, evidentment, una errada. Però després, en l'accepció de *Buscastell*, només en diuen que és una vall i una vénda del districte de Sant Antoni de Portmany (Eivissa)²⁸.

Joan Coromines²⁹ fa constar les contradiccions dels mapes militars, que registren a dos llocs diferents, però referint-se al mateix torrent, *Buscastell* i *Buscatell*. L'*Onomasticon* diu que al Principat "*hi ha una vall entre Bellmunt i Sant Quirze de Besora anomenada Buscastell Vell; si bé la forma que d'allí recorda més Coromines és Buscatell*", però també troba nota d'haver-hi sentit una vegada aquest topònim pronunciat amb dues ss l'any 1925. Aquest filòleg creu tenir dades documentals

que proven que el topònim de la comarca del Ripollès és antic. A uns 30 km més al SE, en una altra comarca, Coromines registra aquest nom entre Hostalric i Maçanet de la Selva. Es tracta d'un petit mas entre Fogars de Tordera i Martorell de la Selva, però ja dins el terme d'aquest poblet, que el filòleg ha visitat en dues ocasions. Coromines recull la versió del propietari del mas i d'una llicenciada en filologia que ha investigat la toponímia local, segons la qual es tracta d'un nom d'arrelament local antic, si bé Coromines no descarta que sigui un topònim traslladat del Ripollès.

Pel que fa a *Buscastell* com a cognom o llinatge, els dubtes neixen amb el comentari de Macabich³⁰ sobre el *G. de Buscastell* que apareix al document de 1294 sobre les partions entre Portmany i Balansat: "*Como no he visto nuestro toponímico Buscastell con anterioridad, ignoro si a él se refiere ese G. de Buscastell, o si procede aquí dicho nombre de este apellido*". Però Coromines³¹ no el sap com a cognom en el Principat, i tampoc no apareix en reculls de llinatges o cognoms de les terres catalanes³². Moll³³ registra un llinatge *Buscatells*, del qual diu que sembla el plural d'un derivat diminutiu de *bosc*: *boscatell*. I al Diccionari Català-Valencià-Balear³⁴ fins i tot amplia un poc la informació tot dient que és un llinatge existent a Lloret de Mar. Sembla, doncs, que el topònim de què tractam no té cap relació -almenys de derivació- amb el llinatge que assenyala Moll. Coromines planteja el dilema amb claredat³⁵: el nom de Buscastell potser ja s'aplicava, al segle XIII, al paratge actual. O bé Guillem de Buscastell provenia del Buscastell del Principat i donà nom a la zona, com a senyor del paratge, o bé com a habitant d'aquell indret n'havia pres el nom.

3. PROPOSTES D'ÈTIMONS

3.1. *La hipòtesi pre-catalana*. L'hispanista i investigador Jorge Demerson, en un extens article publicat a la premsa eivissenca³⁶, es mostra partidari d'un ètimon *BIS CASTELLU* com a origen del nom actual. Segons Demerson, no hi ha, ni hi hagué mai, altre castell que les dues fileres de muntanyes que flanquegen el torrent. Forçant un poc la imaginació, afirma que les altes parets dels bancals d'ambdues bandes del torrent poden antullar-se com les murades d'una fortalesa inexpugnable per al foraster. Finalment s'interroga si els murs de contenció dels bancals no podrien ser púnics, fenicis o cartaginesos, cas de confirmar-se l'origen llatí i el sentit del topònim.

3.2. *Els dubtes de Coromines*. A l'*Onomasticon*³⁷, Joan Coromines i Mascaró Passarius es mostren dubitatius sobre l'etimologia d'aquest topònim. Per un costat, dubten de si el *Buscastell* eivissenc és autòcton o no: "*... sembla que el nom eivissenc hagi d'haver estat transportat allà pels repobladors catalans; potser ja en el segle XIII? De tota manera l'eivissenc és preciós com a confirmació que la forma genuïna és amb totes dues ss, la qual en el del Principat és la que consta en els escrits (...). De tota manera ni aquesta etimologia és segura, ni tan sols podem tenir certitud completa que fos importat a Eivissa pels catalans*"³⁸. Més endavant afegeixen: "*La formació del Boscastell ripollès, selvatà, eivissenc i granadí pot ser paral·lela*"³⁹. I encara més: "*En realitat és possible que el Buscastell d'Eivissa sigui autòcton i qui sap si de data remota. En tot cas és de l'únic que tenim a mà docu-*

mentació medieval”⁴⁰. Coromines es refereix, a més, a dos dels personatges que acudeixen al Puig Nunó per resoldre dubtes sobre partions, Guillem de Buscastell i Bernat des Tur: “... sembla raonable sospita que els dos apariatats, Tur i Buscastell, hi anaven en qualitat de pràctics o pèrits coneixedors del país”⁴¹. Insinua, així, que podrien ser eivissencs.

Per altra banda, l'*Onomasticon* ofereix diverses solucions etimològiques: En primer lloc, Coromines apunta la possibilitat que sigui un compost en genitiu BOSKO-CASTELLÍ ‘bosc del castell’, ja que els *Buscastells* catalans són terres molt boscoses i amb tradicions senyoriales⁴².

Però dubta i estableix diverses possibilitats⁴³: en primer lloc, una combinació genitiva BORGIS KASTELL ‘castell de la fortalesa’, a partir del mot germànic comú BURG o en la forma BORGIS (grafiat *baúrgs*) del gòtic. Una segona possibilitat seria una forma amb BONUS, paral·lela a *Bellcastell*, *Bellcasal*, *Bellcaire*, *Belldeport*, *Bellsolà*, *Bellver*. Així, de forma paral·lela a la reducció BONUS HOMO > *Bonshom* > *Bosom*, tendríem un cas BONUS CASTELLUM > *Boscastell*. Finalment, Coromines recull la hipòtesi d’una combinació BOSCI-CASTELLUM formada amb el pre-romà BOSKO-, ‘bosc’, però admet que “des del punt de vista paral·lelístic i fins semàntic resulten més suggestives la possibilitat 2, i potser encara més la primera”⁴⁴.

3.3. *La hipòtesi d’un topònim importat de Catalunya*. És Felip Cirer⁴⁵ qui la defensa obertament: “*El que sembla indiscutible és que el nom Buscastell és posterior a la conquesta catalana de 1235. Que el nom que tenia la contrada en temps dels àrabs era Benirroyam. Que és un nom existent al Principat i que molt probablement un repoblador català de nom Buscastell o de procedència d’un lloc dit Buscastell, donà nom a aquestes terres de l’illa recentment conquistada*”. Així, implícitament, rebutja la proposta de Demerson, i alhora es decanta per una de les possibles solucions que proposa Coromines: la de BOSKO-CASTELLÍ. Hi afegeix, de la seua collita, que també el Buscastell eivissenc és una terra boscosa⁴⁶, i simplifica els dubtes de Coromines tot reduint-los a un: si Guillem de Buscastell provenia del Principat i donà nom a la terra eivissenca, o si ell havia pres el nom del lloc on habitava i del qual era propietari.

L’argument de Cirer és un de sol: la inscripció que féu, el 1394, Jaume Roig d’*“aquell rafal de Portmany anomenat d’en Buscastell”*, i el comentari que en fa el canonge arxiver eivissenc Joan Marí Cardona⁴⁷, ambdós aspectes ja esmentats amb anterioritat. Així, opta per una de les dues propostes -*“La nostra opinió s’inclina com a més factible que aquest nom procedís del Principat”*⁴⁸- i dóna com a resolt el problema.

4. CRÍTICA DE LA HIPÒTESI DEL TOPÒNIM IMPORTAT DE CATALUNYA

4.1. *Punts febles*. La hipòtesi defensada per Cirer no és sinó l’elecció d’una de les possibilitats que ofereix Coromines, sense pràcticament altres arguments que els que aquest ja coneixia. Per això, l’etimologia del *Buscastell* eivissenc és ben lluny de ser una qüestió resolta i la hipòtesi d’un topònim importat de Catalunya presenta molts de punts febles i/o obscurs.

4.1.1. *L'origen de Guillem de Buscastell.* ¿Provenia del *Buscastell* del Principat, com dona per cert Cirer? La idea és suggerent, puix que Coromines ubica el *Buscastell Vell* del Ripollès entre Sant Quirze de Besora i Bellmunt. I *Bellmunt* i *Besora* són avui els noms de dues véndes de l'illa d'Eivissa⁴⁹, de les parròquies de Sant Llorenç i Sant Mateu respectivament. Potser alguns repobladors catalans provenien d'aquesta zona i empeltaren a Eivissa els topònims *Buscastell*, *Besora* i *Bellmunt*? És possible i cal no rebutjar aquesta hipòtesi.

Però fóra pecar d'ingenuïtat suposar que tots els topònims eivissencs que trobam també fora de les Pitiüses foren importats pels catalans. La simple coincidència formal de diversos noms de lloc no implica, necessàriament, que un provengui de l'altre. Per què *Buscastell*, com diu Cirer, ha de ser "*posterior a la conquesta catalana de 1235*"? Simplement perquè el nom existeix al Principat? També al Ripollès hi ha, per exemple, Santa Maria de *Besora*; i al Solsonès, *Besora*, al terme de Navès. Però això no impedeix que el *Besora* eivissenc pugui ser autòcton. Eivissa és una zona de net substrat mossàrab⁵⁰, i en molts de casos ens trobam amb formacions paral·leles de topònims a Eivissa, a les altres Illes, al Principat i al País Valencià, sense cap necessitat d'explicar els topònims eivissencs a partir dels altres (fins i tot, en algun cas, fóra una aberració!). Coromines inclou en una sèrie de llistes de topònims⁵¹ molts de noms de lloc que poden no tenir cap relació amb els eivissencs, o simplement poden compartir un cert paral·lisme en la seua formació: l'*Agost* alacantí pot ser pre-romà, segons Coromines, i en canvi el *Beniagost* eivissenc deu ser mossaràbic⁵²; *Pratformiu*, *Collformic*, *Vilaformiu*, *Puiforniu* i *Formiguera* són topònims d'origen germànic, mentre que les *Formigues* o el *Beniformiga* d'Eivissa són topònims mossàrabs⁵³; el segon element del *Montmany* del Vallès té un origen paral·lel al del *Portmany* eivissenc; el *Canadello* del Principat és un mot mossàrab de formació similar, sens dubte, al *Canadella* eivissenc. I també hi pot haver paral·lelismes -no derivacions- entre *Vinallop* (Tortosa), *Benilloba* i *Benillup* (País Valencià, zona dellà Xúquer) i el *Benilop* eivissenc⁵⁴; entre *Cubellos* (terme de Sorita) i els *Cubells* d'Eivissa; entre *Llombo* i *Llombai* (País Valencià, zona dellà Uixó) i el Cap del *Llombí*⁵⁵ eivissenc; com entre els nombrosos *Portitxols* del País Valencià i les Illes. És clar, doncs, que dos topònims amb una forma igual o similar poden tenir orígens paral·lels i fins i tot ben diversos. No hi ha d'haver, forçosament, una relació de derivació entre si.

Tampoc el fet que un topònim no aparegui al *Memoriale divisionis* no és argument suficient per concloure que no existia a Eivissa abans de 1235. El mateix Marí Cardona ho fa palès⁵⁶ quan troba a faltar, al *Memoriale*, alguns noms d'alqueries que apareixen tan sols tres anys després de la conquesta: *Beniferri*, *Benifagola*, *Benicarbus*, *Corona*. Coromines⁵⁷ considera mossàrabs els topònims *Vedrà*, *Corona*, *Portitxol*, *Campanitx*, *Portinatx* i *Porto-salè*, que no apareixen al document de repartiment de l'illa entre els catalans. Com tampoc no hi són *Balàfia* i *Beniferri*, que Coromines⁵⁸ considera topònims aràbics, no precisament importats pels catalans, encara que es troben altres formes *Balàfia* i *Beniferri* en altres indrets de parla catalana⁵⁹.

No cal, doncs, cercar l'origen de Guillem de Buscastell en el Principat, encara que existeix, és clar, aquesta possibilitat.